

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Кшановського Романа Олександровича
«Трансформація лицарського стану в Англії (XIII – першої
половини XV століття): військово-адміністративна діяльність та
структури повсякденності», представле на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю

07.00.02 – Всесвітня історія

Вивчення історії середньовічного суспільства неможливо без дослідження інституту лицарства, яке протягом тривалого часу відігравало величезну роль в його політичному і, перш за все, військово-політичному житті. У той же час значення лицарства не вичерpuється його військово-політичною складовою. Лицарство в країнах середньовічної Європи було не тільки центральним елементом всієї військової організації. Представники лицарства виконували важливі адміністративні та дипломатичні функції, ставали великими діячами культури, творцями ідеології, посідали високі посади в церковній ієрархії, а в деяких країнах, як наприклад, в Англії, лицарі не віддаляли себе і від участі в організації адміністративної діяльності. При цьому саме лицарство ні в якій мірі не залишалося статичною соціальною групою без істотних змін і пов'язаних з ними змін умов їхнього життя. Ці трансформаційні процеси в середовищі англійського лицарства особливо очевидні в XIII - першій половині XV ст.

Проте дана проблематика в зазначених хронологічних межах ще не стала предметом спеціального наукового аналізу в сучасній українській медієвістиці, у всякому разі в дисертаційному форматі. Тим актуальнішою є представлена на захист кандидатська дисертація Р. О. Кшановського. Це перше в сучасній українській історичній науці спеціальне звернення до теми англійського лицарства і водночас перший досвід наукового дослідження найбільш широкого за своїм охопленням переліку проблем, пов'язаних з

діяльністю і повсякденним життям лицарства, в тому числі проблеми швидкої «демілітаризації» та трансформації лицарських практик у відповідності до викликів часу.

Структура дисертаційного дослідження Р. О. Кшановського зумовлена комплексом сформульованих автором завдань. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, численних додатків.

Кожний із чотирьох розділів має свою особливість і водночас органічно пов'язаний з іншими, що додає праці необхідну цілісність.

Перший розділ присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та методології дослідження. Автор докладно виклав рівень і характер вивчені зарубіжних і вітчизняних авторів XIX – початку ХХІ ст. Специфіка проблеми зумовила звертання Р. О. Кшановського головним чином до праць англомовних медієвістів різних шкіл (Ч. Міллса, К. Г. Дігбі, Ф. Ворре-Корніша, Р. Л. Кілгуга, А. Фергюсона, С. Пейнтера, Р. Барбера, М. Вейла тощо). Дисертант об'єктивно оцінює спеціальну літературу й не залишає поза межами історіографічного огляду жодного знакового дослідження. Можна цілком погодитися з Р. О. Кшановським, який вважає, що проблематика англійських лицарів серед вітчизняних медієвістів у незалежній Україні «обмежена поодинокими дослідженнями, які цілковито розглядали лицарів (часто лише побіжно) у руслі військової історії з акцентом на періоді Столітньої війни (1337-1453)» (с. 33).

Варто відзначити використання автором значної кількості наративних джерел, а саме: хронік, трактатів, лицарських романів, зокрема «Хроніки» та «Діяння королів Генріха II та Річарда I» Роджера Ховеденського, «Про придворне життя» Вальтера Мапа, Хроніки історика Пітера Лангстофта, «Великої хроніки» Матвія Парижського, «Лондонських анналів», «Історію Англії» монаха Томаса Уолсінгема тощо. Другу частину пам'яток, які використовував дисертант, становлять актові джерела, які представлені статутами, асизами, хартіями, збірниками законів. Поряд з ними в дисертації

розглянуто археологічні джерела, охарактеризовані дослідниками Ч. Фолксом та Е. Окшоттом. При цьому не викликає заперечень висновок автора, що «опрацьовані джерела мають різний характер та особливості поданої інформації» (с. 45).

Окремий підрозділ 1.3 присвячено визначенню ключових понять і теоретико-методологічних зasad дослідження. Перш за все це стосується тлумачення понять «лицар» та «лицарство», які є ключовими у дослідженні. На думку автора, дефініції терміну «лицарство» залишаються розбалансованими (с. 58). У цьому підрозділі автор розглядає й цілу низку як загальнонаукових, так і спеціально-історичних та міждисциплінарних методів (порівняння, історичного аналізу і синтезу, періодизації та класифікації, ретроспективний та історико-генетичний тощо).

Позитивне враження справляє Другий розділ, в якому дисертантом аналізуються особливості зміни статусу лицаря з кінця XII до початку XIVст.). Дисертант розглядає у межах цього розділу специфіку англійського феодалізму, слушно підкреслюючи, що «нормандське завоювання Англії стало поворотним моментом у формуванні лицарів як військового, а згодом і суспільно-політичного стану» (с. 59). При цьому треба звернути увагу на обставину, яку підкреслює й дисертант: «Звичайні англійські лицарі мали недостатньо простору для військової та ідеологічної самореалізації на території Англії. Лицарі дуже багато часу проводили саме на території сучасної Франції – в межах континентальних володінь Англії» (с. 63). Досліджаючи еволюцію лицарства, автор детально розглядає військові та суспільно-адміністративні аспекти діяльності англійських лицарів. Ми згодні з твердженнями дисертанта, що «Політика Генріха II посприяла поступовому відмежуванню лицарів від військового контексту» (с. 69), «втрата військової монополії спостерігається епізодично до кінця XII ст.», а «XIII ст. було перехідним періодом у становленні лицарського класу» (с. 72; порівн. с. 76). Автор належним чином охарактеризував законодавчу базу, яка дозволяє реконструювати зміни у середовищі англійського лицарства.

Предметом третього розділу дисертації є військова організація та структура англійського лицарства часів Столітньої війни (1337-1453). Автор послідовно розглядає роль лицарів у військових конфліктах Англії 1340-х – 1420-х років, англійський варіант лицарського менталітету й тактики, розвиток зброї та обладунків англійських лицарів, особливості еволюції військової справи в середовищі англійських лицарів. Автором доведено, що оскільки відбулося зменшення кількості лицарів-войнів і Англія відмовилася використовувати лицарів як основну силу, це в нових умовах принесло їм багаторазові перемоги. Служно вказано, чому відбулося падіння ідеалів перед стратегічним прагматизмом серед лицарів та їх опонентів на полі бою. «На глибоке переконання, - вказує дисертант, - варто дистанціюватися від прив'язки зменшення кількості бойових лицарів з їх «занепадом» (с. 129) і з цим твердженням слід погодитися.

Найбільшим за обсягом й найважливішим за змістом, безумовно, є четвертий розділ «Структури повсякденності та соціальні аспекти діяльності англійського лицарства XIII - початку XV ст.» Він не дисонує, а навпаки гармонує з тенденціями досліджень структур повсякденності в світовій історичній науці, зокрема у медієвістиці останніх десятиліть. Розглядаючи аспекти суспільно-політичної самореалізації англійського лицаря, автор вказує, що «Найбільшу участь лицарі здійснювали у судовому процесі як судді та присяжні» (с. 138). Не викликає заперечень один з ключових висновків дисертанта: «З XIV ст. лицарі функціонують у контексті джентрі – регіональної еліти», а «відсутність конфронтації у середині джентрі закладало основи для зміцнення англійської правової нації» (с. 146). Імпонує також те, що Р. О. Кшановський не залишив поза аналізом дуже цікавий аспект - лицарський турнір як ідентифікатор трансформації стану, зміна «обличчя» турнірів, що була безпосередньо пов'язана із подібними змінами серед рицарства у контексті значення на полі бою (с. 160). Розкриті автором особливості взаємовідносин лицарів та церкви, виховання, фінансові аспекти життя яскраво доповнюють його концептуальну думку, що англійські лицарі

були невід'ємними діючими особами не лише у військовій, а також у політичній, суспільно-економічній та культурній сферах.

Список використаних джерел та літератури й посилання на них у тексті при розкритті головних положень дисертаційного дослідження, дозволяють переконатись у достовірності висунутих дисертантом постулатів, які цілеспрямовано відображають історичні явища, процеси і тенденції, що аналізуються. Цей аспект свідчить про ретельність, сумлінність та копітку роботу автора, який шляхом аналізу, зіставлення, текстологічного порівняння розкриває багатограничний процес трансформації англійського лицарства розглянутого періоду. Позитивної оцінки заслуговують й авторські інтерпретації актуалізованої в роботі проблеми.

Дисертаційна робота Р. О. Кшановського написана науковим стилем, зміст викладено чітко, послідовно, в цілому логічно. Так само необхідно відзначити, що наприкінці кожного розділу автором робляться виважені узагальнення, які вдало підсумовують викладений матеріал в усій аналітичній повноті. У тексті дисертант об'єктивно й доказово вирішує сформульовані у «Вступі» завдання, розкриваючи широкий і складний комплекс задекларованих питань. Не менш переконливо виглядають положення, винесені ним у «Висновки» роботи. Повністю доведені причини швидкої «демілітаризації» та трансформації лицарських практик у відповідності до викликів часу.

Поряд із зазначеним вище, вважаємо за необхідне зробити й деякі зауваження, та вказати на низку моментів, врахування яких може сприяти підвищенню рівня подальшої науково-дослідної роботи Р. О. Кшановського:

- 1). З метою комплексного висвітлення проблеми автор вважає доцільним поділ зарубіжної історіографії на три частини – французьку, англомовну (британську, американську) та російську («радянську» 1923-1991) (с. 18). Проте не зрозуміло, чому розгляд історіографії починається з підрозділу, присвяченого аналізові праць не англомовних (перш за все британських), а французьких істориків. Це певною мірою дисонує з назвою,

метою та змістом дисертаційного дослідження. До речі, не дуже коректно з наукової точки зору відносити радянську історіографію до російської, оскільки, за словами самого ж автора, «їхні дослідження мали значні ідеологічні та методологічні розбіжності» (с. 29).

2). На наш погляд, у підрозділі 1.2 більш ґрунтовної джерелознавчої характеристики потребують саме англійські джерела XIII - першої половини XV ст. В той же час автор не лише активно використовує, але й характеризує як рівнозначні хроніки, трактати, історії XI-XII ст. (с. 36, 42, 43), тобто періоду, який знаходиться поза хронологічними межами дослідження.

3) Другий розділ дисертаційного дослідження має назву «Особливості зміни статусу лицаря з кінця XII – до початку XIV ст.): від військових до адміністративних функцій» (с. 59). При чому автору вдалося аргументовано довести, що цей процес починається саме з кінця XII ст. Проте в цьому випадку постає питання: чому окреслені автором у назві й у вступі хронологічні межі самого дисертаційного дослідження – це XIII - перша половина XV ст., якщо статус лицаря почав змінюватися раніше? Взагалі, текст дисертації насычений описами подій та явищ XI-XII ст. Й здається, що автор іноді намагається запевнити наукове середовище в тому, що хронологічні межі його дослідження насправді є значно ширшими.

4) З огляду на те, що суттєві зміни у положенні англійського лицарства відбулися після громадянських війн 1215 р. (інакше Перша баронська війна) та 1264-1267 рр. (Друга Баронська війна) слід було присвятити цим подіям, ролі в них рицарства, аналізові Вестмінстерських провізій тощо окремі структурні підрозділи. До речі, й сам автор вказує на стор. 82: «Варто відвести помітну роль лицарям у період реформ та повстань 1258-1267 рр. з акцентом на формування нового класу».

5). Третій розділ дисертаційного дослідження має назву «Військова організація та структура англійського лицарства часів Столітньої війни (1337-1453)». Але Столітній війні передували постійні військові зіткнення з Шотландією. В цих війнах, по суті, і сформувалася нова військова

організація Англії, нові тактичні прийоми та відповідно – роль лицарства. Наполягасмо: в третій розділ потрібно було включити окремий параграф, присвячений шотландським війнам. Це дозволило б авторові більш масштабно використовувати історико-порівняльний метод.

6). Історико-порівняльний метод вимагає від дисертанта стисло розглянути стан лицарства в провідних континентальних країнах Європи, оскільки саме такий дослідницький прийом дозволив би більш аргументовано показати специфіку лицарського стану в Англії.

7). Один з головних тверджень автора – «Трансформація лицарів досягла апогею у середині XIII ст. зміцнивши і детермінізувавши елітну ментальність» (с. 82). При цьому дисертант лише посилається на видання (Coss P. The Origins of the English Gentry), замість того, щоб цей концептуальний висновок прокоментувати чи спростувати.

8). На жаль, до списку літератури дисертаційного дослідження не потрапили й не були використані у тексті деякі знакові фундаментальні видання, що містять матеріал з історії Англії, зокрема англійського лицарства розглянутого періоду (Барг М. А. Исследование по истории английского феодализма в XI—XIII вв. М., 1962.; Грановский А. История короля Ричарда I Львиное Сердце. М., 2007; Гутнова Е. В. Возникновение английского парламента: Из истории английского общества и государства XIII века. М., 1960.; Кесслер У. Ричард Львиное Сердце: король, крестоносец, авантюрист. Харьков, 1997; Корриган Г. Столетняя война. Великое и главное приключение. М. 2015.: Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и Англии СПб.: 2001).

Разом з тим, незважаючи на висловлені зауваження та побажання, можна стверджувати, що дисертаційна робота Р. О. Кшановського, беззаперечно, є самостійним, оригінальним, зрілим, комплексним, завершеним дослідженням. Вона підготовлена на високому науковому, методологічному і теоретичному рівні. Викладені в ній результати розкривають важливі й недостатньо вивчені на сьогодні аспекти

трансформації лицарського стану в Англії в XIII – першій половині XV століття). Очевидно, що ця праця стане вельми корисною не тільки для істориків, але й для всього наукового гуманітарного середовища.

Дисертація оформлена у відповідності з встановленими вимогами. Результати праці повністю викладені в статтях дисертанта, опубліковані у фахових журналах, апробовані на авторитетних наукових конференціях. Основні положення дисертації ідентичні зі змістом автореферату.

Все зазначене вище дає підстави вважати, що дисертація Кшановського Романа Олександровича «Трансформація лицарського стану в Англії (XIII – першої половини XV століття): військово-адміністративна діяльність та структури повсякденності», відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук,
професор кафедри туристичного бізнесу
та країнознавства

Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

С. І. Лиман

